

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК СВІТУ, ЕТНОСУ ТА МОВИ (ДО ПИТАННЯ ПРО МОВНУ КАРТИНУ СВІТУ)

Сучасний етап розвитку лінгвістичної науки характеризується докорінними змінами наукової парадигми. Мовні явища розглядаються в антропологічному ракурсі, у нерозривному зв'язку з мисленням, свідомістю, культурою, світоглядом як окремої людини, так і мовного колективу, до якого вона належить. Антропоцентричний підхід до мови, на думку акад. Ю. С. Степанова, є результатом еволюції теоретичних поглядів в лінгвістиці, що необхідно визнати подією не тільки закономірною, а й навіть прогресивною. У 20 ст. в лінгвістичній науці панував так званий інструментальний підхід до мови, який акад. Ю. С. Степанов звів до трьох основних положень:

- мова як семіотичний код, знакова система для шифрування інформації;
- мова як інструмент комунікації, засіб оформлення та регулювання інформаційних потоків;
- мова як інструмент мислення та пізнання, як простір думки.

На межі століть криза іманентно-семіологічного підходу до вивчення мови привела до відродження ідей В. Гумбольдта, ставлячи в центр лінгвістичної уваги суб'єкт як мовну особистість, що пізнає світ, мислить, оцінює, відчуває, який є детермінованим певною культурою. З'являється нова тріада термінів – мова, культура, мовна особистість. Ю. С. Степанов, розглядаючи різноманітні “образи мови” в лінгвістиці 20 століття (“мова як мова індивіда”, “мова як член сім'ї мов”, “мова як структура”, “мова як система”, “мова як тип і характер”), наводить у якості визначення, що склалося наприкінці минулого сторіччя: “...мова як простір думки та дім духа” [Степанов, 1995, С. 30-35]. При такому підході до осмислення онтологічної сутності мови далеко на задній план відходить “інструменталістичне” розуміння цього складного феномена (мова як засіб пізнання, мислення та комунікації), а перше місце відводилося гумбольдтовським ідеям про мову як “еманації духа” народу, що в сучасній науці набуває такого формулювання: “Мова – дім буття людської істоти” [Хайдеггер, 1988, С. 354]; “Мова – дім буття духа” [Степанов, 1995, С. 32]. Саме у такому розумінні змістовне наповнення поняття “світогляд народу” може отримати найширше тлумачення- як осмислення, переживання і оцінювання світу тим чи іншим етносом, що втілюється в мовних національно- специфічних формах: “... мова є орган внутрішнього буття, навіть саме це буття, наскільки воно крок за кроком набуває внутрішньої якості та зовнішнього відтворення” [Гумбольдт, 1984, С. 47]. Можна без перебільшення сказати, що гіпотеза лінгвістичної відносності набуває в наші дні контури теорії. Відповідно з постулатами гіпотези Сепіра- Уорфа, що була розроблена у тридцяті роки минулого сторіччя, логіка мислення, специфіка світобачення та характер пізнання дійсності тим чи іншим етносом детермінується мовою спілкування даного соціуму. Ця теорія

декларує безумовний примат мови над категоріями мислення та свідомості, адже, формування ідей, на думку Б. Уорфа, є не незалежним процесом, "...суворо раціональним у старому значенні, а частиною певної граматики... Ми розчленяємо природу по лініях, що запропоновані нашою рідною мовою, ...організуємо її в поняттях та надаємо їй значення так, як ми це робимо у значній мірі тому, що ми є учасниками згоди організувати її таким чином- згоди, яку пропонує нам наше мовне середовище і приводить до системи згідно образу нашої мови. Згода, звичайно, неявна, неукладена, проте її умови є абсолютно обов'язковими" [Уорф, 1960, С. 184-185]. Гіпотеза Сепіра-Уорфа виникла як логічне продовження ідей Гумбольдта про різні мови як різні способи бачення світу та інтерпретації його певним соціумом. Будь-яка мова, за Гумбольдом, створює для народу, що нею користується, картину світу, мовби обводить навколо нього магічне коло певних уявлень та образів, адже у кожній мові закладено самотутнє світосприйняття. Дослідник зазначає: "Як окремих звук встає між предметом та людиною, так вся мова цілому виступає між людиною та природою, впливає на неї" [Гумбольдт, 1984, С. 80]. Вийти за лаштунки цього кола можливо тільки шляхом вивчення іншої мови, "вступивши в інше коло", тобто шляхом проникнення до системи світобачення, що зафіксоване іншою мовою. Таким чином, відмінності між мовами проявляють себе як дещо більше, ніж просто мовні відмінності, є, за своїм змістом, різними баченнями світу: "Мовами, що досягли високих ступенів досконалості, притаманні власні світогляди" [Гумбольдт, 1984, С. 322]. "Проміжний світ" – мова – фактично підкорює собі людину, визначає її практичну діяльність: людина поводить з предметами так, як визначено мовою, мислить так, як передбачено мовою.

Саме в працях Гумбольдта та його послідовників- неогумбольдтианців Л. Вітгенштейна, Л. Вейсгербера, Й. Тріра, Б. Уорфа появляється метафори "мовна картина світу", яка в нашу добу стала важливим концептом сучасної мовознавчої науки. Поняття "картина світу" широко використовується представниками різних наук: філософії, психології, культурології, гносеології, когнітології, лінгвістики тощо. Вчені намагаються надати цьому поняттю термінологічного статусу. О. А. Корнілов у своїй монографії "Языковые картины мира как производные национальных менталитетов" [М. – 1999], зробов спробу дати типологію існуючих "картин світу" і слушно зауважив, що "...будь-яке тлумачення поняття "мовна картина світу"... не може претендувати на абсолютну істинність, оскільки це не об'єктивно існуюча реалія, а абстрактна субстанція, що використовується його творцями для вирішення певних теоретичних або практичних завдань" [Корнілов, 1999, С. 4]. В. Фон Гумбольдт, поряд з поняттям "внутрішня форма слова" та "внутрішня форма мови" використовує поняття "картина природи", що у значній мірі і сприяло різному розумінню цього терміна. За словами Ю. Н. Караулова: "...ще А. Марті приходив до висновку, що "картиною світу" ...можна назвати як суму всього мовного змісту, суму значень..., так і репрезентацію цих значень за

допомогою внутрішніх форм, тобто сукупності порівнянь та образів, що використовуються у мові” [Караулов, 1976, С. 244].

У лінгвістиці 70-80 років трактували картину світу вузько. Ю. Н. Караулов розумів під мовною моделлю світу “...спосіб існування лексики (словника) у свідомості носія” [Караулов, 1976, С. 274]. Г. А. Брутян також визначав мовну картину світу як “... знання, яке закріплене в словах і словосполученнях конкретних розмовних мов” [Брутян, 1976, С. 109]. У межах лінгвокраїнознавчої теорії слова національна специфіка мови бачилася дослідниками також тільки на лексичному рівні [Верещагін, Костомаров, 1980].

Сучасна лінгвістика розуміє мовну картину світу широко. З точки зору австралійського лінгвіста А. Вежбицької, національно-культурна специфіка ментальності та характер етноса знаходить своє вираження не тільки на лексико-семантичному, а й на морфологічному та синтаксичному рівнях мовної структури [Вежбицкая, 1996]. Такої ж точки зору дотримується і В. Н. Телія, яка вважає, що мовна картина світу створюється не лише красками конкретної лексики та опредмечуванням процесуальних значень, але й “...використанням синтаксичних конструкцій, які первісно відображають відношення між елементами дійсності, що сприймається предметно...” [Телія, 1988, С. 178]. Отже, мова моделює специфічні риси національного світосприйняття і національного складу мислення на всіх стратифікаційних рівнях за допомогою передзнакових, знакових та суперзнакових мовних величин.

Як відомо, до основних функцій будь-якої мови відносять комунікативну та пізнавально-відображальну. Завдяки першій, мова є засобом спілкування та обміну інформації, друга робить можливим зберігання та організацію знань про навколишній світ. Пізнавально-відображальна функція мови отримала у мовознавстві ще декілька назв: номінативна (від лат. *Nomination* – найменування), конститутивна (від лат. *Constitutus* – означений), ментальна (від лат. *Mens* – розум). Розглянемо сутність найменувань пізнавально-відображальної функції мови: позначаючи мовними знаками враження, що ініціювалися фрагментом реального світу даним етносу при непосредньому сприйнятті, “етнічна людина” намагається визначити сутність предметів та явищ. Будучи омовленими, уявлення та поняття певного мовного колективу вступають у нібито зворотній зв’язок з мисленнєвим процесом етноса вцілому, направляючи його за національно детермінованим річизцем: “Мову можливо порівняти з своєрідною когнитивно-етнічною вакциною, а сам процес засвоєння мови назвати когнитивно- етнічною імунізацією, через яку проходить кожний новий член етнічної спільноти. Важливим наслідком такої імунізації є у наданні мовній особистості притаманній даному етносу когнитивній орієнтації, у залучанні її до безперервної культурної традиції відповідного народу” [Морковкин, Морковкіна, 1997, С. 47-48]. Таким чином, мова стає не просто схованкою інформації, що накопичилась мовним соціумом протягом історичного розвитку: за допомогою мовних форм карбується спосіб світобачення етносу, погляд

на світ крізь призму національно-культурних уявлень та образів, що робить національну мову важливим етногеним чинником, головним засобом “етнічної соціалізації” індивідуума. Мова, на думку сучасних дослідників, дозволяє вести діалог сучасних поколінь з минулими і майбутніми, і мову неможливо вивчати у відриві від культури. Взаємодія колективної мовної свідомості, реального світу та мови як засобу фіксації знань про світ приводить до формування особливого феномену – національно-мовної картини світу. За словами В. І. Постоваловой, картина світу не є стенограмою знань про світ, вона “не є зеркальним відображенням світу, не відкрите вікно у світ, а саме картина, тобто інтерпритація, акт світобачення... вона залежить від призми, через яку здійснюється світобачення...” [Постовалова, 1988, С. 55]. За словами О. О. Корнілова національна мовна картина світу – це “...вербалізована когнітивна база народу- носія мови, що складається з вербальних прецедентів... Національна мовна картина світу, яка включає всю вербалізовану когнітивну базу певного етносу, є категорією, яка відповідає культурно-філософському розумінню мови як “дому буття духа” цього народу” [Корнілов, 1999, С. 139].

Узагальнюючи усі підходи до визначення цього поняття, можна дати таке визначення національної мовної картини світу: національна мовна картина світу – це світосприйняття та світорозуміння, яке виражається етносом засобом даної мови, вербалізована інтерпретація, осмислення мовним соціумом навколишнього середовища.

Використана література:

1. Брутян Г.А. Языковая картина мира и её роль в познании // Методологические проблемы анализа языка. – М., 1976.
2. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М.: Русские словари, 1996.
3. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Лингвострановедческая теория слова. – М., 1980.
4. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – М., 1984.
5. Караулов Ю.Н. Общая и русская идеография. – М., 1976.
6. Корнілов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. – М., 1999.
7. Морковкин В.В., Морковкина А.В. Язык как проводник и носитель знания // Русский язык за рубежом, – № 1-2, 1997.
8. Постовалова В.И. Картина мира в жизнедеятельности человека // Роль человеческого фактора в языке. – М., 1988.
9. Степанов Ю.С. Изменчивый “образ языка” в науке 20 века // Язык и наука конца 20 века. – М., 1995.
10. Телия В.Н. Метафоризация и её роль в создании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке. – М., 1988.
11. Уорф Б.Л. Лингвистика и логика // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып.1. – М., 1960.
12. Уфимцева А.А. Роль лексики в познании человеком действительности и формировании языковой картины мира: Язык и картина мира. – М., 1988.
13. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме // Проблема человека в западной философии. – М., 1988.